
УДК 061.2:63 (477):001.89:663.25(091)

DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Chalavan>

Victor Chalavan

Candidate of History, National Scientific Agricultural Library, National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1253-4057>

e-mail: vchal77@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Chalavan, V. (2025). Contribution of Ukrainian agricultural societies to the scientific support of the divine industry in the late 19th-early 20th centuries. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 34, 63–71. (In Ukraine). doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Chalavan>

CONTRIBUTION OF UKRAINIAN AGRICULTURAL SOCIETIES TO THE SCIENTIFIC SUPPORT OF THE DIVINE INDUSTRY IN THE LATE 19TH — EARLY 20TH CENTURIES

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the activities of the Ukrainian departments of the All-Russian Society of Distillers and the distillery departments of the Kharkiv and Kyiv Societies of Agriculture and Agricultural Industry, as well as their research institutions (laboratories and the Network of Potato Research Fields) in the late 19th and early 20th centuries.*

The scientific novelty of the study lies in the actualization of the issue of the activities of agricultural societies for the needs of the distillery industry on Ukrainian lands in the late 19th and early 20th centuries through a network of research institutions, which are currently practically not mentioned in the literature.

Conclusions. *The fact of the existence of several departments of the All-Russian Society of Distillers in the Ukrainian territories in the late 19th and early 20th centuries has been established, in particular, the Podolsk, Kyiv, Kharkiv, Chernihiv and Volyn Province Distillers' Society. It has been proven that it was thanks to the initiative of the distillery department of the Kharkiv Society of Agriculture and Agricultural Industry, established in 1902, that it was possible to organize the establishment in 1907 of the All-Russian Society of Distillers' Society with an office in St. Petersburg. In addition to the fact that the tasks of the distillery departments of agricultural societies primarily included defending the interests of distillers of the respective provinces to improve the conditions for production and marketing of products, they were actively engaged in scientific research for the needs of the industry. Thus, it was found that the merit of the Kharkiv Society of Agriculture and Agricultural Industry was in the establishment at the end of the 19th century of several separate fields (Shebekynsky, Kryasnyansky, Troitsky, Morochansky), and in 1910 — the Network of Experimental Fields for Potato Cultivation. The network was engaged in varietal research of potato culture for the needs of distilling. The laboratories of the Kharkiv and Kyiv Societies of Agriculture and Agricultural Industry carried out analyzes, providing distilleries with high-quality experimental materials.*

Keywords: *distillery, distilleries, experimental fields, Network of experimental fields for potato cultivation, Kharkiv Society of Agriculture and Agricultural Industry, All-Russian Society of Distillers, agricultural societies, agricultural research.*

Віктор Чалаван

кандидат історичних наук, докторант, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1253-4057>
e-mail: vchal77@ukr.net

Бібліографічний опис статті: Чалаван В. Внесок сільськогосподарських товариств України у наукове забезпечення винокурної галузі у кінці XIX — на початку XX ст. *Український селянин*. 2025. Вип. 34. С. 63–71. doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Chalavan>

ВНЕСОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ У НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИНОКУРНОЇ ГАЛУЗІ У КІНЦІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Анотація. Метою статті є аналіз діяльності у кінці XIX — на початку XX ст. українських відділів Всеросійського товариства винокурних заводчиків та винокурних відділів Харківського і Київського товариств сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, а також їхніх науково-дослідних установ (лабораторій і Мережі дослідних полів з культури картоплі).

Наукова новизна дослідження полягає в актуалізації питання діяльності сільськогосподарських товариств для потреб винокурної галузі на українських землях у кінці XIX — на початку XX ст. шляхом вивчення мережі науково-дослідних установ, про які наразі в літературі практично не згадується.

Висновки. Встановлено факт існування на українських теренах в окреслений період низки відділів Всеросійського товариства винокурних заводчиків. Зокрема, Подільського, Київського, Харківського, Чернігівського і Товариства винокурних заводчиків Волинської губернії. Доведено, що завдяки ініціативі винокурного відділу Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, створеного у 1902 р., вдалося zorganizувати постання у 1907 р. з офісом у Санкт-Петербурзі Всеросійського товариства винокурних заводчиків. До завдань винокурних відділів сільськогосподарських товариств входило насамперед обстоювання інтересів винокурних заводчиків відповідних губерній з метою покращення умов виробництва і збуту продукції. Вони активно також займалися науково-дослідною роботою для потреб галузі. Так, з'ясовано, що заслуга Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості полягала у закладенні у кінці XIX ст. низки окремих полів (Шебекинського, Крянжянського, Троїцького, Морочанського), а у 1910 р. — Мережі дослідних полів з культури картоплі. Остання здійснювала сортодослідження культури картоплі для потреб винокуріння. Лабораторії Харківського і Київського товариств сільського господарства та сільськогосподарської промисловості на підставі результатів аналізів забезпечували винокурні заводи якісними експериментальними матеріалами.

Ключові слова: винокуріння, винокурні заводи, дослідні поля, Мережа дослідних полів з культури картоплі, Харківське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, Всеросійське товариство винокурних заводчиків, сільськогосподарські товариства, сільськогосподарська дослідна справа.

Постановка проблеми

Неурядові творчі об'єднання практикуючих господарів, промисловців та вчених-аграріїв — різноманітні сільськогосподарські та технічні товариства, що функціонували на теренах України у XIX — на початку XX ст., відіграли ключову роль у появі сільськогосподарської дослідної справи. Через мережу постійно діючих установ шляхом реалізації різноманітних науково-популяризаційних заходів (видання періодики, облаштування курсів, виставок, конкурсів, бесід тощо) вони забезпечили змістовним наповненням утворені спеціалізовані галузеві дослідницькі інституції у своїх регіонах. За сучасних умов досвід функціонування галузевих товариств в умовах приватної власності на засоби виробництва та невідворотного переформатування державних академічних установ може бути вкрай затребуваним і корисним, особливо щодо питань фінансування та взаємодії з місцевими громадами. З-поміж низки сільськогосподарських спеціалізованих товариств нами виокремлено й осередки з винокуріння, діяльність яких не лише стимулювала розвиток винокурної галузі в українських губерніях на рубежі XIX — XX ст., а й забезпечила її науковими розробками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Констатуємо, що історія розвитку винокурної галузі в Україні залишається малодослідженою, як і питання її наукового забезпечення та діяльність учених-технологів, громадських об'єднань фахівців — сільськогосподарських та інженерних товариств.

Праці початку ХХ ст. містили переважно статистичний матеріал про кількість винокурних підприємств, виробленої ними продукції, забезпечення промисловості сировиною тощо¹. Частково становище винокуріння простежено у монографії О. Нестеренка². Сучасна історіографія позначена напрацюваннями М. Казьмирчук³, Г. Казьмирчука⁴, М. Москалюка⁵.

Мета статті

Метою статті є аналіз діяльності у кінці ХІХ — на початку ХХ ст. українських відділів Всеросійського товариства винокурних заводчиків та винокурних відділів Харківського і Київського товариств сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, а також їхніх науково-дослідних установ (лабораторій і Мережі дослідних полів з культури картоплі).

Виклад основного матеріалу

За даними М. Москалюка, кількість винокурних заводів в українських губерніях Російської імперії на кінець ХІХ ст. була доволі великою: у Подільській губернії у 1894 р. — 79; Київській губернії у 1898 р. — 62; Харківській губернії у 1863 р. — 25; Полтавській губернії у 1878 р. — 72; Херсонській губернії у 1861 р. — 129⁶ (конкретні цифрові дані по інших губерніях, на жаль, відсутні). І хоча до початку ХХ ст. загальна кількість винокурних заводів в Україні зменшувалася (напр., за даними М. Казьмирчук, у 1881 р. функціонувало 7839 винокурень; станом на 1907 р. зафіксовано 569 винокурних заводів⁷) через концентрацію виробництва на великих промислових підприємствах і збільшення акцизу, непосильного для дрібного кустаря, у Подільській, Київській, Волинській, Харківській та інших губерніях винокуріння посідало важливе місце у переробній промисловості сільськогосподарської продукції.

Серед сільськогосподарських товариств в Україні, які опікувалися розвитком винокурної галузі на початку ХХ ст., відзначимо українські відділи Всеросійського товариства винокурних заводчиків (далі — ВРТВЗ). Головний офіс ВРТВЗ відкрито у 1907 р. у м. Санкт-Петербург. До 1914 р. товариство нараховувало у своєму складі 1435 членів⁸. Науково-дослідна діяльність реалізовувалася у лабораторії з винокуріння та відділі технічного застосування спирту. Товариством друкувався галузевий журнал «Известия Российского общества винокурных заводчиков» (редактор Л. Можейко) — єдиний в імперії друкований орган з економічних та технічних питань винокуріння. У журналі оприлюднювалися урядові рішення щодо розвитку галузі, інформація про діяльність товариства, звіти про засідання, статті з техніки винокуріння і рекритифікації спирту, дані про врожаї, закордонні ринки спирту, кореспонденція заводчиків і винокурів тощо. При товаристві функціонувала Рада з представників відділів.

Станом на 1912 р. ВРТВЗ нараховувало 28 відділів, серед яких і осередки при губернських сільськогосподарських товариствах, і «товарищества» комерційного типу, й окремі комітети. Мережу відділів відображено у табл. 1 (у таблиці не йдеться про Вітебський, Калишський, Ковенський, Ліфляндський та інші відділи, інформація про які у використаному джерелі відсутня). Зокрема, дані таблиці засвідчують існування в Україні Подільського, Київського,

- 1 Новинский М. Винокурная промышленность Волынской губернии (оттиск из трудов Киевского агрономического общества). Киев: Товарищество «Печатная С. П. Яковлева», 1913. 12 с.
- 2 Нестеренко О. Развитие капиталистической промышленности и формирования пролетариата на Украине в конце XIX и на начале XX ст. Киев: Держполітвидав УРСР, 1952. 180 с.
- 3 Казьмирчук М. Развитие винокурения та шинкування у Київській губернії наприкінці XIX – на початку XX століття. Етнічна історія народів Європи. 2009. Вип. 30. С. 65–69.
- 4 Казьмирчук Г. Винокуріння у Київській губернії в ХІХ ст. Соціальна історія: Науковий збірник. Київ, 2009. Вип. V. С. 25–28..
- 5 Москалюк М. Обробна промисловість Наддніпрянської України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: дис... докт. іст. наук: 07.00.01. Тернопіль, 2011. 470 с.; Москалюк М. Обробна промисловість українських губерній Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ століття: історіографічний та економічний аналіз. Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2012. Вип. 10. С. 310-318; Москалюк М. Розвиток обробної промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Тернопіль: ТНПУ, 2012. 299 с..
- 6 Москалюк М. М. Обробна промисловість Наддніпрянської України у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст.: дис... докт. іст. наук: 07.00.01. Тернопіль, 2011. С. 255–260, 288.
- 7 Казьмирчук М. Развитие винокурения та шинкування у Київській губернії наприкінці XIX -на початку XX століття. Етнічна історія народів Європи. 2009. Вип. 30. С. 65.
- 8 Демуз І. Сільськогосподарські товариства України: довідник / Вступ. слово акад. НААН В. А. Вергунова; Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН. Київ: Аграрна наука, 2022. С. 266.

Харківського, Чернігівського відділів ВРТВЗ і Товариства винокурних заводчиків Волинської губернії, яке також увійшло до складу ВРТВЗ.

Таблиця 1

**Мережа відділів Всеросійського товариства
винокурних заводчиків станом на 1912 р.**

Назва відділу ВРТВЗ	Рік заснування	Кількість заводів у відділі	Кількість заводів у губернії
Всеросійське товариство винокурних заводчиків	1907	1385	2600
Подільський	1909	75	96
Гродненський	?	75	103
Віленський	?	52	101
Київський	1910	37	75
Мінський	?	115	229
Південно-Могилівський	1910	31	41
Калузький	1908	11	11
Східний (Казано-Вятський)	?	20	42
Харківський	1902	50	53
Ревельське «товарищество»	1865	253	253
Варшавське «товарищество»	?	200	?
Північно-Західне «товарищество»	1911	56	?
Московський комітет винокурної промисловості	1912	?	?
Товариство винокурних заводчиків Волинської губернії	?	64	134
Орловський комітет винокуріння	1912	40	42
Чернігівська секція винокуріння	1905	100	123

Складено автором на основі джерела: ⁹

Проте першим в Україні було створено винокурний відділ Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (далі — ХТСГСП), програма якого затверджена Міністерством землеробства 22 травня 1902 р. з метою сприяння розвитку винокурної промисловості Харківської, Полтавської, Курської, Воронезької та Катеринославської губерній. Його виникнення свідчить фактично про започаткування громадської ініціативи в галузі сільськогосподарського винокуріння. Завданнями новоствореного відділу було сприяння місцевим господарям в отриманні відповідної інформації з винокурної промисловості, пошук досвідчених осіб для облаштування винокурних заводів, виписка, купівля і продаж машин, знарядь і продуктів винокуріння, поширення теоретичних і практичних знань шляхом облаштування бесід і публічних читань, виставок, бібліотек і музеїв, спеціальних училищ для підготовки досвідчених винокурів, видання друкованої продукції, з'ясування потреб винокурної промисловості посередництвом оглядів винокурних підприємств тощо ¹⁰.

Серед засновників відділу — К. Алферов, П. Богуславський, князь О. Голіцин, А. Голубаєв, Д. Гаргер, І. Дроздинський, С. Животинський, В. Кашин, О. Кокорекін, С. Колендо, Е. Крезе, А. Сенчук, князь О. Стокасимов, Л. Чорнобильський, С. Штейнер. Головували князь О. Голіцин, згодом П. Богуславський¹¹.

⁹ Отчет о деятельности винокурного отделения Харьковского общества сельского хозяйства и сельско-хозяйственной промышленности за 1911–12 год: научное издание. Б. м.: б. в. С. 40–41, 44–45.

¹⁰ Отчет о деятельности винокурного отделения Харьковского общества сельского хозяйства за 1902/3 гг., считая с 1-го октября 1902 г. по 1-е октября: научное издание. Харьков: И. М. Варшавчика, 1903. С. 16, 17.

¹¹ Отчет о деятельности винокурного отделения Харьковского общества сельского хозяйства за 1902/3 гг., считая с 1-го октября 1902 г. по 1-е октября: научное издание. Харьков: И. М. Варшавчика, 1903. С. 3, 4; Отчет о деятельности винокурного

Винокурний відділ долучився до вирішення питань, пов'язаних із оптовою закупівлею кам'яного вугілля для потреб винокурних заводів, встановленням там фільтраційних апаратів, збором статистичних даних щодо врожаїв і цін на продукти для винокуріння. Відразу по відкритті відділу, 1902 р., організовано «Довідково-комісійне бюро з попиту і пропозиції праці у винокурній промисловості»¹². Члени відділу клопотали перед урядом щодо вигідних умов транспортування спирту, скасування торгів на спирт, отримання пільг для продажу денатурованого спирту, встановлення вигідних цін на спирт тощо. Особливою заслугою відділу були підготовчі роботи спільно з Міністерством землеробства щодо організації Тимчасової Ради винокурної промисловості, яка зорганізувала відкриття у 1907 р. Всеросійського товариства винокурних заводчиків. Відділ долучався до створення районної організації винокурних заводчиків у південних регіонах Російської імперії. Йому належать також ініціативи щодо підготовки виставок технічного приладдя, організації консультацій із технології винокуріння, відкриття Південно-Російського товариства з нагляду за паровими котлами у м. Харків тощо. При відділі засновано бібліотеку.

У 1905 р. при товаристві створено лабораторію винокурного відділу, очолювану О. Ситниковим¹³, яка постачала заводам чисті культури дріжджів, реактиви, прилади тощо.

Варто наголосити, що Харківська губернія у кінці XIX — на початку XX ст. переживала перехід від зернової до картопляної технології винокуріння. Враховувалася специфіка переважаючої технології винокуріння за 3 районами: I район — із суто зерновим винокурінням (заводи Африканський, Білявський, Білянський, Данилівський, Єленський, Заборянський); II район — зерново-картопляним винокурінням (заводи Артемівський, Олексіївський, Бабаєвський, Вертіївський, Должанський, Караванський № 69, Московський, Одноробівський, Заоскольський, Микола-Дмитрієвський); III район — лише із картопляним (мережа усіх інших заводів губернії)¹⁴. Про збільшення картопляного винокуріння у всіх повітах губернії свідчать дані табл. 2.

Таблиця 2

Витрати на винокуріння в повітах Харківської губернії

Повіти	Витрати на винокуріння у 1870–1871 рр. (в пудах)			Витрати на винокуріння у 1906–1907 рр. (в пудах)		
	Зерно	Картопля	Патока	Зерно	Картопля	Патока
Сумський	576279	-	74267	292982	1862394	453666
Лебединський	287096	-	14931	126393	1318177	-
Охтирський	556692	-	2700	96547	799634	93508
Богодучівський	420942	-	25179	132839	930373	218190
Валківський	113201	21080	-	53761	136893	-
Харківський	758493	-	32800	203813	577918	-
Вовчанський	133121	-	7840	44369	171648	18750
Ізюмський	223693	-	-	296030	-	-
Старобільський	147152	-	-	68377	-	-
Куп'янський	104444	-	-	Заводів немає		
Зміївський	70660	-	5457			

Взято із джерела:¹⁵

отделения Харьковского общества сельского хозяйства и сельско-хозяйственной промышленности за 1911–12 год: научное издание. Б. м.: б. в. С. 30, 31, 32.

12 Отчет о деятельности винокурного отделения Харьковского общества сельского хозяйства за 1902/3 гг., считая с 1-го октября 1902 г. по 1-е октября: научное издание. Харьков: И. М. Варшавчика, 1903. С. 7, 8.

13 Отчет о деятельности винокурного отделения Харьковского общества сельского хозяйства за 1906–1907 год, считая с 1-го июля 1906 года по 1 июля 1907 года: научное издание. Харьков: И. А. Цедербаум, 1907. С. 21.

14 Отчет о деятельности винокурного отделения Харьковского общества сельского хозяйства и сельско-хозяйственной промышленности за 1911–12 год: научное издание. Б. м.: б. в. С. 7, 8.

15 Волчанский Ф. М. Отчет сети опытных полей по культуре картофеля в Харьковской губернии за 1910 г.: труды Харьковского общества сельского хозяйства. Вып. 2. Харьков, 1911. С. 14.

Враховуючи важливість вирощування картоплі (зокрема для винокуріння) ХТСГСП започаткувало проведення дослідів з цією культурою. Загалом культура картоплі в Харківській губернії велася з початку XIX ст., перетворивши господарства регіону на початок XX ст. у постачальників картоплі не лише для півдня Російської імперії, а й для Туреччини й Кавказького узбережжя Чорного моря, забезпечуючи 30 % необхідної потреби. 16 % урожаю картоплі в Харківській губернії перекурювалося на спирт (поряд із цим окремі винокурні заводи губернії для цього використовували також зерно, патоку й кукурудзу), 80 % картоплі використовувалося для споживання¹⁶.

Перше — Краснянське дослідне поле — Харківським товариством сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, на якому започатковано дослід з картоплею, закладено ще у 1884 р. у маєтку М. Раєвської у Воронежській губернії (проіснувало 1 рік); друге — Шебекинське — у 1885 р. у Курській губернії, програма якого передбачала встановлення кращих за якістю і кількістю сортів картоплі. У 1885 р. закладено Троїцьке дослідне поле (у маєтку Масловської у Курській губернії), завданням якого було визначення придатних сортів для умов місцевих господарств. У 1885–1892 рр. функціонувало Морочанське дослідне поле (у маєтку Строгонової), на якому проводилися дослід з порівняння урожайності різних сортів картоплі та визначення впливу технологічних прийомів висадки й догляду на врожаї (з 1910 р. Морочанське дослідне поле увійшло до складу Мережі дослідних полів з культури картоплі)¹⁷. Результати дослідів на Шебекинському, Краснянському, Троїцькому та Морочанському дослідних полях у кінці XIX ст. дали можливість визначити кращі акліматизовані сорти картоплі; встановити, що закордонні сорти на вказаних полях вироджувалися і втрачали крохмалистість; розпочати селекцію сортів картоплі.

У 1910 р. закладено Мережу дослідних полів з культури картоплі, очолювану Ф. Вовчанським (він же — секретар винокурного відділу товариства), на якій передбачалося дослідження різних способів обробітку ґрунту під картоплею; визначення ефективності різних видів добрив, способів догляду за рослинами; встановлення оптимальних умов для вирощування залежно від метеорологічних показників; пошук найбільш рентабельних сортів картоплі тощо. У 1910 р. Мережа складалася з 5 полів у північно-східній частині губернії, де проводилися дослід з 14 сортами картоплі; у 1911 р. кількість полів зросла до 9, а кількість сортів — до 19 (збільшилися площі й засіви кожного сорту). З 1911 р. розпочалося також ґрунтове вивчення сортодослідження картоплі (як вітчизняного, так і закордонного), тенденції її ввозу та вивозу, впливу інших факторів на зміну сортів, розмірів посівів тощо. З 1912 р. Департаментом землеробства Мережі асигновано 2 500 руб. для продовження дослідів з картоплею, що дало змогу частково розширити площі й нові сорти¹⁸. У 1912 р. Мережа мала 7 полів з ділянками під кожен із 15 сортів картоплі та 3 поля із дрібними висадками 20 сортів¹⁹. Ф. Вовчанський також обстежував селянські та поміщицькі господарства Харківської губернії на предмет посаджених ними культур картоплі, особливо щодо їх економічно-статистичних показників. Селекційна станція ХТСГСП, створена у 1908 р., не могла задовольнити повною мірою потреби сортодосліджень програми Мережі, тому ці запити були покладені на створену губернським земством поблизу Харкова обласну дослідну станцію, рільничий відділ якої запрацював з 1911 р.

У 1913 р. оновлена програма робіт Мережі дослідних полів з культури картоплі в Харківській губернії, розроблена Ф. Вовчанським, а також завідувачем обласної дослідної станції Б. Рожественським і його помічником О. Засухіним, передбачала існування полів 2 типів: 1) із повною програмою (сорт, удобрення, розмір бульби і способів догляду

16 Волчанский Ф. Отчет сети опытных полей по культуре картофеля в Харьковской губернии за 1912 г.: труды Харьковского общества сельского хозяйства. Вып. 6. Харьков, 1913. 87 с.+приложения. С. 34, 84–85.

17 Волчанский Ф. Отчет сети опытных полей по культуре картофеля в Харьковской губернии за 1910 г.: труды Харьковского общества сельского хозяйства. Вып. 2. Харьков, 1911. С. 5, 6, 8, 9.

18 Волчанский Ф. Отчет сети опытных полей по культуре картофеля в Харьковской губернии за 1912 г.: труды Харьковского общества сельского хозяйства. Вып. 6. Харьков, 1913. 87 с.+приложения. С. 1–5 приложений.

19 Отчет о деятельности винокурного отделения Харьковского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности за 1911–12 год: научное издание. Б. м.: б. в. С. 14.

за рослинами); 2) лише з програмою сортовипробування. Для виконання скороченої програми сортовипробування було передбачено використання 21 поля (з сортами картоплі «Пр. Меркер», «Американка» та ін.), для повної програми — 8 полів, що розташовувалися у Сумському, Лебединському, Охтирському, Богодухівському, Вовчанському і Харківському повітах Харківської губернії²⁰.

Загалом же звітність Ф. Вовчанського про роботу Мережі дослідних полів з культури картоплі в Харківській (а також Полтавській) губернії у 1911–1914 рр. опублікована у 2-у, 4-у, 6-у, 8-у, 11-у томах «Праць» Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості²¹. Вчений неодноразово виступав з ґрунтовними доповідями з питань культури картоплі (наприклад, на І з'їзді діячів з селекції сільськогосподарських рослин, насінництва і поширення насінневого матеріалу у Харкові в 1911 р. — доповідь «Про номенклатуру сортів картоплі»).

Досліди з культурою картоплі проводилися також Полтавським товариством сільського господарства на Полтавському дослідному полі, починаючи з 1888 р. (у 1888–1900 рр. встановлено: найбільш оптимальні для місцевих кліматичних і природних умов сорти картоплі; оптимальну глибину оранки тощо); на Шатилівській сільськогосподарській дослідній станції (результати викладено у праці В. Вінера «Отчет Шатиловской сельскохозяйственной опытной станции» (Вип. II, Санкт-Петербург, 1910), у Мережі дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків (дослідження А. Філіпповського за ред. С. Франкфурта «Результаты опытов по культуре картофеля за 1905–1911 гг., изд. Сети опытных полей Всероссийского общества сахарозаводчиков» (Київ, 1912).

Відзначимо внесок у наукове забезпечення винокурної галузі також і винокурного відділу Київського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (далі — КТСГСП), члени якого брали активну участь в обстоюванні інтересів винокурних заводчиків губернії перед урядом з метою покращення умов виробництва і збуту продукції винокуріння, опікувалися об'єднанням усіх винокурних заводчиків губернії. У 1912 р. при відділі запрацював окремий підвідділ патокового винокуріння, прихильником якого став В. Ганицький, доповідаючи про спільність інтересів патокового та зернового і картопляного винокуріння. За його ініціативи також була зібрана і віддрукована статистика діяльності патокових заводів Російської імперії²².

При хіміко-агрономічній лабораторії КТСГСП, яка вже мала хімічний та насінневий відділи, із 1912 р. розпочато аналізи для потреб винокурного відділу товариства²³. З метою практичного ознайомлення з технологіями винокуріння за кордон був відряджений доктор хімії З. Матусинський, який відвідав зразкові винокурні та пивоварні заводи Подільської губернії та Австро-Угорщини. Зокрема, у Дублянах перебував у контрольній лабораторії бродильного виробництва і заснованому при ній експериментальному винокурному заводі; кілька місяців працював у науковій лабораторії Берлінського інституту бродіння, де ознайомився із пивоварним, винокурно-дріжджовим, крохмальним і оцетовим виробництвом; відвідав зразковий пивоварний завод і лабораторію в Копенгагені, лабораторію Ергенсена, біологічну лабораторію в Інституті бродильного виробництва при Музеї торгівлі та про-

20 Волчанский Ф. Отчет сети опытных полей по культуре картофеля в Харьковской губернии за 1912 г.: труды Харьковского общества сельского хозяйства. Вып. 6. Харьков, 1913. 87 с.+приложения. С. 6–8 приложений.

21 Волчанский Ф. Отчет сети опытных полей по культуре картофеля в Харьковской губернии за 1910 г.: труды Харьковского общества сельского хозяйства. Вып. 2. Харьков, 1911. 67 с.; Волчанский Ф. Отчет сети опытных полей по культуре картофеля в Харьковской и Полтавской губернии за 1911 г.: труды Харьковского общества сельского хозяйства. Т. 4. Харьков, 1912. 69 с.; Волчанский Ф. Отчет сети опытных полей по культуре картофеля в Харьковской губернии за 1913 г.: труды Харьковского общества сельского хозяйства. Вып. 8. Харьков, 1914. 304 с.; Волчанский Ф. Отчет сети опытных полей по культуре картофеля в Харьковской губернии за 1912 г.: труды Харьковского общества сельского хозяйства. Вып. 6. Харьков, 1913. 87 с.; Волчанский Ф. Отчет сети опытных полей по культуре картофеля в Харьковской губернии за 1914 г.: труды Харьковского общества сельского хозяйства. Вып. 11. Харьков, 1915. 27 с.

22 Отчет о деятельности Киевского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности за 1912 год. Киев — Демеевка, 1913. С. 79.

23 Отчет о деятельности Киевского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности за 1913 год. Киев — Демеевка, 1914. С. 42, 126.

мисловості у Варшаві ²⁴. Члени відділу вивчали способи технічної утилізації продуктів винокуріння ²⁵.

Висновки

Встановлено факт існування на українських теренах у кінці XIX — на початку XX ст. низки відділів Всеросійського товариства винокурних заводчиків, зокрема, Подільського, Київського, Харківського, Чернігівського і Товариства винокурних заводчиків Волинської губернії, які здійснили вагомий внесок у розвиток і наукове забезпечення винокурної галузі України. Доведено, що завдяки ініціативі винокурного відділу Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, створеного у 1902 р., вдалося організувати створення у 1907 р. з офісом у Санкт-Петербурзі Всеросійського товариства винокурних заводчиків. Окрім обстоювання інтересів винокурних заводчиків відповідних губерній з метою покращення умов виробництва і збуту продукції, вони активно займалися науково-дослідною роботою для потреб галузі. Так, з'ясовано, що заслуга ХТСГСП полягала у закладенні у кінці XIX ст. низки окремих полів (Шебекинського, Крясняянського, Троїцького, Морочанського), а у 1910 р. — Мережі дослідних полів з культури картоплі. Мережа займалася сортодослідженням культури картоплі для потреб винокуріння. Лабораторії Харківського і Київського товариств сільського господарства та сільськогосподарської промисловості здійснювали низку аналізів, забезпечуючи винокурні заводи якісними експериментальними матеріалами.

References:

1. Volchanskiy, F. (1911). Otchet seti opyitnyih poley po kulture kartofelya v Harkovskoy gubernii za 1910 g. [Report of the network of experimental fields for potato cultivation in Kharkov province for 1910]: trudyi Harkovskogo obschestva selskogo hozyaystva. Vyip. 2 [Proceedings of the Kharkiv Agricultural Society, issue 2]. Harkov [in Russian].
2. Volchanskiy, F. (1912). Otchet seti opyitnyih poley po kulture kartofelya v Harkovskoy i Poltavskoy gubernii za 1911 g. [Report of the network of experimental fields for potato cultivation in the Kharkov and Poltava provinces for 1911]: trudyi Harkovskogo obschestva selskogo hozyaystva. T. 4 [Proceedings of the Kharkiv Agricultural Society, issue 4]. Harkov [in Russian].
3. Volchanskiy, F. (1914). Otchet seti opyitnyih poley po kulture kartofelya v Harkovskoy gubernii za 1913 g. [Report of the network of experimental fields for potato cultivation in Kharkov province for 1913]: trudyi Harkovskogo obschestva selskogo hozyaystva. Vyip. 8 [Proceedings of the Kharkiv Agricultural Society, issue 8]. Harkov [in Russian].
4. Volchanskiy, F. (1913). Otchet seti opyitnyih poley po kulture kartofelya v Harkovskoy gubernii za 1912 g. [Report of the network of experimental fields for potato cultivation in Kharkov province for 1912]: trudyi Harkovskogo obschestva selskogo hozyaystva. Vyip. 6 [Proceedings of the Kharkiv Agricultural Society, issue 6]. Harkov [in Russian].
5. Volchanskiy, F. (1915). Otchet seti opyitnyih poley po kulture kartofelya v Harkovskoy gubernii za 1914 g. [Report of the network of experimental fields for potato cultivation in Kharkov province for 1914]: trudyi Harkovskogo obschestva selskogo hozyaystva. Vyip. 11 [Proceedings of the Kharkiv Agricultural Society, issue 11]. Harkov [in Russian].
6. Demuz, I. (2022). Silskohospodarski tovarystva Ukrainy: dovidnyk [Agricultural societies of Ukraine: directory]. Kyiv: Ahrarna nauka, 296 p. [in Ukrainian].
7. Kazmyrchuk, H. (2009). Vynokurinnia u Kyivskii hubernii v XIX st. [Distilling in the Kyiv Province in the 19th Century]. *Sotsialna istoriia: Naukovyi zbirnyk* [Social History: A Scientific Collection]. Kyiv, V, 25–28 [in Ukrainian].

²⁴ Там само. С. 126.

²⁵ Отчет о деятельности Киевского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности за 1915 год. Киев, 1916. С. 45.

8. Kazmyrchuk, M. (2009). Rozvytok vynokurinnia ta shynkuvannia u Kyivskii hubernii naprykintsi XIX — na pochatku XX stolittia [The development of distilling and brewing in the Kyiv province in the late 19th and early 20th centuries]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy [Ethnic history of the peoples of Europe]*, 30, 65–69 [in Ukrainian].
9. Moskaliuk, M. (2011). Obrobna promyslovist Naddniprianskoi Ukrainy u druhii polovyni XIX — na pochatku XX st. [The manufacturing industry of Dnieper Ukraine in the second half of the 19th-early 20th centuries] *The degree of Doctor of Historical Sciences*. Ternopil. [in Ukrainian].
10. Moskaliuk, M. (2012). Obrobna promyslovist ukrainskykh hubernii Rosiiskoi imperii druhoi polovyny XIX — pochatku XX stolittia: istoriohrafichni ta ekonomichniy analiz [Processing industry of the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the second half of the 19th-early 20th centuries: historiographical and economic analysis]. *Ukraina-Yevropa-Svit. Seriya: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny [Ukraine-Europe-World. Series: History, international relations]*, 10, 310–318 [in Ukrainian].
11. Moskaliuk, M. (2012). Rozvytok obrobnoi promyslovosti ukrainskykh hubernii Rosiiskoi imperii v druhii polovyni XIX — na pochatku XX stolittia. [The development of the processing industry of the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the second half of the 19th-early 20th centuries]. Ternopil, 299 p. [in Ukrainian].
12. Nesterenko, O. (1952). Rozvytok kapitalistychnoi promyslovosti i formuvannia proletariatu na Ukraini v kintsi XIX i na pochatku XX st. [The development of capitalist industry and the formation of the proletariat in Ukraine in the late 19th and early 20th centuries]. Kyiv: Derzhpolityvdav URSR. [in Ukrainian].
13. Novinskiy, M. (1913). Vinokurennaya promyshlennost Volynskoy gubernii (ottisk iz trudov Kievskogo agronomicheskogo obschestva) [Distilling industry of the Volyn province (reprint from the works of the Kyiv Agronomic Society)]. Kiev [in Russian].
14. (1903). *Otchet o deyatelnosti vinokurennogo otdeleniya Harkovskogo obschestva selskogo hozyaystva za 1902/3 gg., schitaya s 1-go oktyabrya 1902 g. po 1-e oktyabrya: nauchnoe izdanie* [Report on the activities of the distillery department of the Kharkov Agricultural Society for 1902/3, counting from October 1, 1902, to October 1: scientific publication]. Harkov [in Russian].
15. (1907). *Otchet o deyatelnosti vinokurennogo otdeleniya Harkovskogo obschestva selskogo hozyaystva za 1906–1907 god, schitaya s 1-go iyulya 1906 goda po 1 iyulya 1907 goda*. [Report on the activities of the distillery department of the Kharkov Society of Agriculture for 1906–1907, counting from July 1, 1906 to July 1, 1907]. Harkov [in Russian].
16. *Otchet o deyatelnosti vinokurennogo otdeleniya Harkovskogo obschestva selskogo hozyaystva i selsko-hozyaystvennoy promyshlennosti za 1911–12 god: nauchnoe izdanie* [Report on the activities of the distillery department of the Kharkov society of agriculture and agricultural industry for 1911–12: scientific publication]. [Without place and year of publication] [in Russian].
17. (1913). *Otchet o deyatelnosti Kievskogo obschestva selskogo hozyaystva i selskohozyaystvennoy promyshlennosti za 1912 god* [Report on the activities of the Kyiv Society of Agriculture and Agricultural Industry for 1912]. Kiev-Demeevka [in Russian].
18. (1914). *Otchet o deyatelnosti Kievskogo obschestva selskogo hozyaystva i selskohozyaystvennoy promyshlennosti za 1913 god* [Report on the activities of the Kyiv Society of Agriculture and Agricultural Industry for 1913]. Kiev-Demeevka [in Russian].
19. (1916). *Otchet o deyatelnosti Kievskogo obschestva selskogo hozyaystva i selskohozyaystvennoy promyshlennosti za 1915 god* [Report on the activities of the Kyiv Society of Agriculture and Agricultural Industry for 1915]. Kiev [in Russian].

Надійшла до редакції / Received: 20.03.2025.

Схвалено до друку / Accepted: 06.05.2025.